

NA ÚVOD: NEDELIKÁTNÍ POHÁDKY

Hans Christian Andersen začal psát pohádky ve svých třiceti letech a neustal až do své smrti. První sešitek byl vydán roku 1835 a za autorova života jich vyšlo sto padesát šest, posléze k nim editoři z různých jiných Andersenových rukopisů přidali dalších osmnáct a mezi pohádky bývá řazeno i třiatřicet navečer vyprávěných příběhů z Andersenovy *Obrázkové knížky bez obrázků (Billedbog uden Billeder)* vydané roku 1840. Celkem tedy Andersen napsal dvě stě dvanáct pohádkových příběhů.¹

V zahraničí, a naše země v tomto ohledu rozhodně nejsou výjimkou, jsou Andersenovy pohádky a příběhy vnímány takřka výlučně jako literatura pro děti, stačí se podívat na grafickou úpravu současných vydání. Celostránkové líbivé ilustrace navíc nezřídka doprovází sousloví: „Nejkrásnější pohádky Hanse Christiana Andersena“. Na obálce knih pro děti bude přívlastek *krásný* sotva užít jinak než ve smyslu *libý, líbezný*, Andersenovy pohádky nicméně většinou příliš libé nejsou, zato jsou takřka vždy šibalsky dvojaké.

Pohádka vypráví šprýmař dokonale prostě a průzračně, jazykem, jemuž každé dítě důvěrně rozumí, nicméně ani ty nejslavnější z nich nemluví jazykem jedním, nýbrž dvěma. Jazyk Andersenových pohádek je stejně dvojsečný jako meč o dvou břitech, jímž čarodějnice tento orgán vyřízne malé mořské víle, která tolik touží po nesmrtelné duši. Čteme-li Andersenovy pohádky ve spolehlivém překladu a pozorně, neunikne nám, jak na nás pohádkář mohutně pomrkává, abychom sdělované pravdy nebrali za bernou minci.

¹ Tento počet pohádek uvádí portál centra Hanse Christiana Andersena při Syddansk Universitet. Dostupné na [www: <http://andersen.sdu.dk/rundtom/faq/index.html?emne=antaleventyr>](http://andersen.sdu.dk/rundtom/faq/index.html?emne=antaleventyr) [cit. 19. 1. 2018].

Andersen si vypůjčuje klasický pohádkový žánr, naplňuje jej však radikálně novým obsahem, obsahem určeným zejména dospělým. Do „pohádek vyprávěných dětem“, jak zněl zpočátku jejich podtitul, je vepsána řada více či méně skrytých významů, a vlastně ani není záhodno, aby dítě pohádku beze zbytku pochopilo. I proto Andersen už roku 1844 od formulky „vyprávěné dětem“ nadobro upouští.

Adresování pohádek dospělému čtenáři samozřejmě není žádné Andersenovo novum. Ani ústně tradované lidové pohádky nebyly určeny výhradně dětem, v romantismu se navíc souběžně s renesancí lidové kultury objevuje i žánr pohádky umělé, jak ji známe od německých romantiků, třeba od Andersenova velkého spisovatelského vzoru E. T. A. Hoffmanna. V romantismu se žánr pohádky těšil nesmírné oblibě jako jeden z ryzích „hlasů národa“ a právě tato normou nezatížená forma inspirovala romantické autory k tvorbě vlastních pohádek velmi často s filozofickým přesahem a určených výhradně dospělému čtenáři.

Andersen je novátorský a vlastně i podvratný proto, že na rozdíl od takového E. T. A. Hoffmanna jsou jeho pohádkové sešitky zpočátku skutečně určeny rovněž dětem. Málokterý rodič by sáhl po *Kocourovi v botách* Ludwiga Tiecka a jal se tuto mnohovrstevnou komedii předčítat malému dítěti. Do hlasitého čtení Hoffmannova *Louskáčka a myšího krále* by se možná někdo pustit mohl, ale navzdory Hoffmannově přímé výzvě v úvodu, aby děti pozorně poslouchaly, a přes dětské kulisy tohoto vánočního příběhu je to co do jazyka a stylu četba mnohonásobně komplikovanější než Andersenovy pohádky. Ani pohádková povídka „Podivuhodný příběh Petera Schlemihla“ z pera dalšího Andersenova vzoru Adelberta von Chamisso není určena dětem, zato Andersenův „Stín“, který je touto povídkou inspirován, možná leckdo dětem četl, poněvadž se nechal svést lehkostí, jíž je vyprávěn. Teprve v závěru předčítatel udiveně zjistí, že se tu dětsky jednoduchým jazykem, prostým jakýchkoli složitých slov a rozvitých větných konstrukcí, vypráví o triumfálním vítězství špíny a zla nad ušlechtilostí a dobrem. V tom je Andersen zálužný. Vypůjčuje si jednoduchost lidové pohádky, revolučně zjednodušuje literární styl, sděluje nám však obsah bytostně

nejednoznačný. To přitom platí stejnou měrou o pozdějších textech jako o pohádkách, které bývají tradičně vnímány jako nezálužné dětské a Andersen sám je ještě opatroval zmíněným podtitulem „vyprávěné dětem“.

Vezměme si proslulé „Křesadlo“ (Fyrtøiet) z prvního sešitu pohádek z roku 1835 a srovnáme je s pohádkou „Modrý kahanec“ („Das blaue Licht“) vydanou roku 1815 v druhém svazku pohádek bratří Grimmů. V obou textech se setkáváme s vysloužilým vojákem, který u bratří Grimmů přikvačí do města s kouzelnou lampou a černého mužíčka žádá, ať mu v noci do jeho příbytku přinese královskou dceru, jelikož chce, aby mu sloužila. Vojákovou motivací je zjevně odplata za sociální ponížení a pomsta je to dosti nevybíravá, voják princezně například hodí do obličeje své boty a poručí jí, ať mu je vyčistí. V Andersenově verzi je vojákova motivace líbeznější, hrubá síla a mstivost je nahrazena pohnutkami milostnými: voják se doslechne o princeznině kráse, proto si žádá její společnost. Na první pohled je tedy Andersen méně krutý. Jak ovšem uvidíme, je ono zjemnění dosti sporné. Ve verzi, kterou najdeme u bratří Grimmů, nechá voják čarodějnici postavit před soud, protože se jej předtím pokoušela zabít. Zato u Andersena se nebohá čarodějnice ničeho zlého nedopustí, naopak vojákovi dovolí, aby se napařoval zlatáky, ale pak mu neprozřetelně nechce prozradit, k čemu ono křesadlo vlastně slouží, a tak jí voják jednoduše usekne hlavu:

„Na co to křesadlo potřebuješ?“ zeptal se voják.

„Po tom ti nic není,“ řekla čarodějnice, „peníze jsi snad dostal. Dej sem to křesadlo!“

„Řečičky,“ povídá voják, „okamžitě mi povíš, na co ho potřebuješ, jinak vytasím šavli a useknu ti hlavu!“

„Ne!“ řekla čarodějnice.

A tak jí voják usekl hlavu. Čarodějnice se válela v prachu.²

.....
2 Pohádky Hanse Christiana Andersena. Překlad František Fröhlich. Praha: Reader's Digest Výběr 2006, s. 197.

Voják je tu představen jako neproblematický hrdina bez bázně a hany, který míří do města za štěstím hlava nehlava, a vyprávěcí instance jej za to v žádném případě netrestá. I nadále je voják čtenářovým hrdinou, vždyť rozdává zlatáky chudým a je to veselý chlapík. Když mu peníze dojdou, musí se odstěhovat do komůrky až na půdu, kam za ním nikdo nechodí, nikoli ovšem proto, že už není movitý, kdepak, takhle mrzký svět není, nýbrž proto, že do jeho komůrky vede příliš mnoho schodů, jak nám v důvěrně dětském tónu sděluje vyprávěcí instance. Právě v takovýchto poznámkách na nás dospělé Andersen ironicky pomrkává.

V křišťálově čisté podobě před námi nicméně Andersenova pohádková metoda vyvstane až v závěru. V „Modrém kahanci“ černý mužiček ve vojákových službách řádí obuškem tak divě, až mu král v obavě o holý život dá korunu i svou dceru za ženu:

A mužiček hned jako blesk hup sem, hup tam, a o koho svým obuškem zavadil, každý se hned poroučel na zem a už se neodvážil ani hnout.

Král dostal strach, dal se do prosení, a aby si zachoval holý život, dal nakonec vojákovi svou dceru za ženu a ještě celé království.³

Závěr Andersenova „Křesadla“ je mnohem nemilosrdnější, tady jsou vojákovými pomocníky tři okatí psi a ti vykonají nefalšovanou královskou popravu. Zdálo by se tedy, že tvrzení o Andersenově důrazu na dětského adresáta pohádky neobstojí. To by ovšem Andersen onu královskou popravu nesměl úhledně zaobalit. Abychom pochopili, co je ve hře, uvedeme si pasáž v plném znění:

„A teď mi pomozte, ať mě nepověsí,“ rozkázal voják a psi se vrhli na soudce a na celou radu, jednoho chytili za nohu, jednoho za nos a vyhazovali je kolik sáhů do vzduchu, takže všichni padali na zem a rozbíjeli se na cimprcampř.

³ Pohádky bratří Grimmů. Překlad Marie Kornelová. Praha: Albatros 1969, s. 248.

„Já nechci!“ volal král, ale ten největší pes popadl jeho i královnu a hodil je za všemi ostatními. Vojáci se vyděsili a lidé křičeli: „Vojáčku, buď naším králem a vezmi si krásnou princeznu!“

A pak vojáka posadili do královského kočáru a všichni tři psi tancovali před ním a provolávali slávu a kluci pískali na prsty a vojáci svedali k počtě zbraň. Princezna vyšla z měděného hradu a stala se z ní královna, a to se jí moc líbilo. Svatba trvala celý týden a psi seděli u tabule a dělali velké oči.⁴

Vykulený je po přečtení závěru „Křesadla“ jistě i leckterý čtenář, což Andersen zjevně předpokládal, když svůj text právě vytřeštěnými očima uzavírá. A někdo se možná stačil i chytit za nos, jak to naznačuje psí úchop, jímž zvíře čapne radního. Čili Andersen si zjevně důmyslně pohrává s jazykem, což velmi dobře vystihl kongeniální překlad Františka Fröhliche, který dánský výraz *tage ved nasen* značící někoho za nos vodit kompenzoval českým idiomem o chytání za nos, jinými slovy: nobilita by se měla chytit za nos. Dobová kritika samozřejmě onu dvojnáčnost pochopila, recenzenti si však zároveň všimli Andersenova dramatického zjednodušení jazyka, které dokládá, že posluchači mají být děti. Právě proto jeden z nich označil Andersenovy pohádky nejen za „škodlivé“, „nevýchovné“ a „nedelikátní“, nýbrž dokonce za „neospravedlnitelné“ a talentovanému autorovi doporučil, aby další „pohádky pro děti“ už raději nepsal.⁵ Čili Andersenova ironie tehdejším dospělým čtenářům neunikla.

⁴ Pohádky Hanse Christiana Andersena, cit. dílo, s. 201.

⁵ Recenzi anonymního autora z časopisu *Dannora*. For Critik og Anticritik vydanou roku 1836 lze najít na stránce Centra Hanse Christiana Andersena spravovaného Syddansk Universitet, [www: <http://andersen.sdu.dk/forskning/anmeldelser/anmeldelse.html?aid=9671>](http://andersen.sdu.dk/forskning/anmeldelser/anmeldelse.html?aid=9671) [cit. 18. 3. 2017]. Veškeré překlady cizojazyčné literatury jsou mé vlastní, pokud výslovně neuvádím jiného překladatele.

Søren Baggesen ilustruje právě na této pasáži dvojakost Andersenových pohádek, které se na první pohled obracejí na dítě, zároveň však důrazně promlouvají k dospělému, a tuto vyprávěcí strategii nazval „dvojí artikulací“.⁶ Krev při popravě neteče, král a jeho dvůr se tu pouze rozbíjejí „na cimprcampr“. V dánském originále stojí výraz *gå i stykker*, který lze použít pouze o neživotných věcech; rozbít se může talíř, hračka nebo porcelánová figurka, tedy předměty dítěti důvěrně známé, a scéna je tak zasazena do dětského světa, zbavena brutality a krveprolití. Slovesa rozbít je zde tudíž užito metaforicky, nicméně nesmíme přehlédnout, že Andersenova metafora je dalekosáhle podvratná. Král i jeho soudci se rozbijí jako loutky nebo porcelánové figurky a Andersen tímto prostým literárním tahem svede zabít hned několik much najednou. Roztříštěním krále a jeho dvora nás totiž zároveň upozorňuje na figurkovitost mocných – dvořané v čele s králem a královnou jsou pouhé mario-nety. Podobně rafinované dvojsmysly bychom v „Modrém kahanci“ hledali marně. Andersen si vypůjčuje zdánlivě naivní pohádkovou skořápku, přitom však na dospělého čtenáře významně posunkuje, aby si náhodou nemyslel, že se tu vypráví neškodné pohádky.

Nikoli náhodou lze mezi Andersenovými deníkovými zápisky nalézt jeden dosti výmluvný. Datován je 4. června 1875, čili Andersen si jej zapsal pouhý měsíc před smrtí. Tehdy již slavný a zámožný spisovatel v něm vyjadřuje nelibost nad některými z návrhů své sochy. Augustu Saabyemu, jehož práce nakonec zvítězila, si údajně stěžoval takto:

Žádný sochař mě nezná, neviděl mě číst, neví, že za sebou nikoho nesnesu, že děti nemám za zády, na klíně ani na koleni; že mé pohádky jsou stejně tak pro starší publikum jako pro děti, ty rozumí jen stafáži

.....
⁶ Termín *dobbeltartikulationen* představil Baggesen poprvé roku 1993 a záhy se v andersenovském bádání ujal, viz Baggesen, Søren: „Dobbeltartikulationen i H. C. Andersens eventyr“. In Andersen og Verden. *Idlæg fra den første internationale H. C. Andersen-konference*, 25.–31. august 1991. Red. Johan de Mylius, Aage Jørgensen, Viggo Hjørnager Pedersen. Odense: Odense Universitetsforlag 1993, s. 15–29.

a teprve ve zralém věku je pochopí jako celek. Že naivní jsou mé pohádky jen zdáti, že jejich solí je humor.⁷

loutky, do nichž umělci hodlali zakomponovat děti, Andersena zjevně rozladily, do kamene tu totiž navěky mělo být vytesáno, že jeho pohádky jsou pro děti.

.....
⁷ H. C. Andersens *Dagbøger 1825–1875*. X. Red. Kåre Olsen, Helge Topsøe-Jensen. København: Gads Forlag 1975, s. 458–459.